

ELS MONESTIRS DE BENEDICTINES DE L'EMPORDÀ

ERNEST ZARAGOZA i PASCUAL

En aquest treball vull refer la història dels antics monestirs de benedictines de l'Empordà, tots desapareguts i dels quals gairebé no se'n sap res⁽¹⁾.

Es tracta dels set monestirs següents: Santa Coloma de Matella, Sant Joan de l'Erm, Santa Margarida dels Prats de Roses o de Vilanera, Santa Maria de Penardell, Sant Miquel ses Closes, Santa Maria del Mar de Calonge i Sant Cugat del Far, tots ells fundats durant els segles XIII i XIV. El monestir de Santa Coloma de Matella estava situat al nord de la vila de St. Iscle d'Empordà, conegut fins a principis de segle com el mas Sabrià, que feia servir l'església, com a magatzem d'eines del camp⁽²⁾. Aquesta església existia ja al segle XII, puix és anomenada a l'acta de consagració de la parroquial de St. Iscle el 1123⁽³⁾. Segons diu una donació de Girald (1163), havia estat bastida pels monjos de St. Miquel de Fluvià. En aquesta església es fundà el monestir de benedictines el 9 de juliol de 1314, data en què el bisbe de Girona, Guillem de Vilamarí, confirmà l'elecció de la

(1) Per a l'expansió i reforma dels monestirs catalans de benedictines vegeu: J.J. PIQUÉ i JOVER, *L'expansió monàstica a Catalunya durant els segles XII i XIII*, a *Analeccta Sacra Tarraconensia*, vol. XLV (1972) 3-26; E. ZARAGOZA i PASCUAL, *Reforma de las benedictinas de Cataluña en el siglo XVI* (1589-1603), *Ibid.*, vol. 49-50 (1976-77) 117-204; *Reforma de las benedictinas de Cataluña en el siglo XVII* (1601-1616), *Ibid.*, vol. 51-52 (1978-79) 171-190.

(2) F. MONSALVATJE i DE FOSSAS, *Los monasterios de la diócesis gerundense*, *Col. Noticias históricas* XIV, Olot, 1904, 460.

(3) Arxiu de la Corona d'Aragó, *Monacals d'Hisenda*, vol. 1023, Doc. 23.

primera priora, Agnès de Pals, que seria potser la mateixa fundadora-dotadora del monestir⁽⁴⁾. La pesta negra de 1348 deixà reduïda la comunitat a només una o dues monges, per la qual cosa i per les dificultats econòmiques que tenia fou unit al monestir de benedictines de St. Joan de l'Erm. Així ho refereix un document procedent de St. Pere de Galligans, avui servat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó: "Attendens que quaedam monasterium monialium, antiquitus constructum, vocatum monasterium Sancte Columbe de Mathela, eo quo in ibi esse moniales desinebant et redditus minuebantur instantium que non poterant ibi commode vivere cum ipsis redditibus... fuit unitum monasterium monialium Sancti Johannis de Heremo de Junyano"⁽⁵⁾.

Aquest monestir de monges de St. Joan de l'Erm o de Salerm estava situat en el terme parroquial de St. Pere de Juià on encara a principis del nostre segle en quedaven algunes parets⁽⁶⁾. En aquest monestir van conviure les monges de les dues comunitats, fins que anys més tard, quasi per les mateixes raons per les quals Matella havia estat unit a l'Erm, sobretot per la manca de rendes, fou unit al de Santa Maria de Vilanera, com ho diu l'esmentat document de Galligans: "Quecumque postmodum pressi temporis ipsa dua monasteria sic unita (Matella i l'Erm) que in eis ex facultatibus pauce domine moniales que eran non poterant commode vivere et aliis causis iustis fuerunt translate prout in unionibus huiusmodi hec et per alia latius continetur"⁽⁷⁾.

Ja tenim, doncs, refosos els monestirs de Matella i de l'Erm amb el de Santa Maria de Vilanera o Valanera, que des de finals del segle XIII canvià el nom de Santa Maria Magdalena pel de Sta. Margarida dels Prats de Roses⁽⁸⁾. La unió d'aquests monestir la va fer el bisbe de Girona el 8 d'agost de 1368, traslladant a l'església de Vilanera el benefici de Sta. Coloma de Matella i obligant el beneficiat que el servís a celebrar solemnement les festes de St. Benet, Santa Magdalena i St. Jaume⁽⁹⁾.

Aquest monestir estava situat a 1 Km i mig a l'occident de la vila de Roses, dintre de la demarcació de la parròquia de St. Martí d'Empúries, a

(4) J.M. MARQUÈS, *Pergamins de la mitra (891-1687)*, Girona, 1984, núm. 668.

(5) Arxiu de la Corona d'Aragó, *Monacals d'Hisenda*, vol. 1024, Doc. 22 (Còpia de 1524). Mireu també E. ZARAGOZA, *Heremo (San Juan del)*, Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques, vol. XXIII, col. 1419.

(6) F. MONSALVATJE, o.c. XXV, 352-353.

(7) Arxiu de la Corona d'Aragó, *Monacals d'Hisenda*, vol. 1023, Doc. 22.

(8) *Ibid.*, Doc. 23.

(9) F. MONSALVATGE, o.c., XXV, 352-353. Aquest benefici de Sta. Coloma fou unit a la camareria de St. Miquel de Fluvià (1592) i, més tard, en ser unit aquest monestir al de St. Pere de Galligans, l'abat d'aquest tenia el dret de presentació. Arxiu Històric Nacional, de Madrid, *Sec. de Clero*, Llibre 1947.

la riba del llac que aleshores hi havia entre Roses i Castelló d'Empúries. Havia estat fundat el 30 d'abril de 1328, amb els béns que per a aquest fi havia llegat l'ardiaca de Besalú, Arnau Soler. En la data de la fundació vestiren l'hàbit benedictí la neboda de l'ardiaca Francesca o Frescha de Soler, Gregòria de Montpau, Sibil·la de Sorribes, Gregòria de St. Sadurní, Ermessenda de Juià, Francesca de Torroella, Bertomeua de Mieres, Elisenda de Queixans i Tabor d'Hortal, totes encara infantes i pel cognom filles de l'Empordà, ja que aleshores s'acostumava en entrar en religió de prendre pel cognom el del lloc de naixença, com encara acostumen a fer-ho els caputxins. En aquesta mateixa data de la fundació fue elegida prioressa Frescha de Soler, que deuria morir pocs dies abans del 8 d'octubre de 1347, en què fou elegida Bunissenda de Roca, que com la primera fou confirmada pel bisbe de Girona, a qui estava subjecte el monestir⁽¹⁰⁾.

La pesta negra de 1362 i 1363 havia afectat el monestir, de tal manera que, comptant-hi les monges dels monestirs de Matella i de l'Erm, havien restat únicament cinc monges. Per aquesta raó i per la raó de falta de rendes, es procedí a la unió de totes les monges i monestirs en aquest de Vilanera. Aquest monestir prosperà, perquè tenim constància de la continuïtat de les prioresses: Frescha de Soler (1328-47), Brunissenda de Roca (1347ss), Francesca (1384) i Boneta Rigarda (1394-97). Aquesta última, juntament amb la comunitat, el 12 de febrer de 1396 compraren a Pere Perpinyà, sabater de la vila de Castelló d'Empúries, la capella de Sant Marc amb la casa i horta unides a ella per 46 lliures —per pagar les quals havien hagut de vendre per 56 lliures el camp dels masians— amb la intenció de traslladar-hi el monestir. No sabem amb certesa quin any s'hi traslladaren les monges, però hi vivien el 1407 i hi romangueren fins al decret *De Regularibus* del Concili de Trent, que ordenava la unió dels monestirs petits i així fou donat al monestir de Sta. Maria de Roses. Però les monges foren traslladades al de St. Daniel de Girona, on restà sempre entre els oficis claustrals el de prioressa de Vilanera, que el 1588 tenia la monja Susagna Foixana⁽¹¹⁾.

Un altre monestir de benedictines fou el de Santa Maria de Pitritello, Penardell o Pederdell —avui Pedret i Marzà— fundat el 1229 per l'abat Ponç de Santa Maria de Roses. Era un monestir doble, i per això nomenà prepòsit dels monjos de Bernat i de les monges a Ermessenda Sifreda. Es

(10) J.M. MARQUÈS, o.c., Doc. 1150.

(11) F. MONSALVATJE, o.c. XXV, 352-353; G. DE ARGAIZ, *La Perla de Cataluña. Historia de Ntra. Sra. de Monserrate*, Madrid, 1677, 504; J. DE VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España XIV*, Madrid, 1851, 239; E. ZARAGOZA, *Documentos inéditos referentes a la reforma monástica de Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI (1557-1600)*, *Studia monastica*, vol. 19 (1977) 173.

veu que eren com eremites que ara accepten la regla de Sant Benet. Per aquest motiu, l'abat els va posar com a condició que si mai prosperaven i elegien prior o abat, prioressa o abadessa, respectivament, aquests havien de prestar obediència a l'abat de Santa Maria de Roses, que ara els acollia sota la seva protecció, del qual rebrien la confirmació i a qui pagarien anualment el cens d'una lliura de cera⁽¹²⁾. De fet, aquest monestir doble no prosperà i més tard fou unit a Santa Maria de Roses, juntament amb el de Santa Maria del Camp de Garriguella.

El monestir de benedictines de Sant Miquel ses Closes, situat dintre del terme parroquial de Sant Joan ses Closes de Vallmala, prop de Castelló d'Empúries, segurament fou fundat al segle XIII però no en coneixem qui el va fundar ni la data. Coneixem el nom d'algunes de les seves prioresses, com ara Esclaramonda (1291-95), Maria (1308), Francesca (1336) i última Garsenda de Casanadal (1373-74). El monestir fou comprat pel de Sta. Maria de Roses el 5 de desembre de 1374⁽¹³⁾ mentre que les monges s'haurien traslladat al de St. Daniel de Girona.

Altres dos monestirs de monges, aquests dos situats al Baix Empordà, foren el de Santa Maria del Mar de Calonge i el de St. Cugat del Far, al municipi de Castell-Platja d'Aro. El primer estava situat prop de la vila de Calonge, a l'indret anomenat El Collet, prop de l'ermita de St. Daniel sens dubte construïda després de la unió de dit monestir al de St. Daniel de Girona⁽¹⁴⁾. Desconeixem qui el va fundar i quan.

La primera notícia que hem trobat d'ell és de 1313, en què el rei Jaume II li atorgà poder tenir capellà propi, per al sosteniment del qual li assignà 100 sous anyals de les rendes que rebia a Peratallada⁽¹⁵⁾. Anys més tard, GERALDA de Labià, vidua de Bernat de Labià i mare de l'abat de Sant Feliu, Ramon de Labià, la qual morí el 4 de novembre de 1338 i fou sebollida en el monestir de St. Feliu, segons diu una inscripció lapidària procedent de l'antiga església de Santa Maria de Fenals, deixà en franc alodi al monestir de Calonge la meitat de les rendes dels béns que posseïa en franc alodi a la parròquia d'Aro, amb la condició que les monges havien de fer celebrar perpètuament dues misses setmanals a l'altar de Santa Maria de l'església del seu monestir per la seva ànima i les del seus familiars⁽¹⁶⁾. El 23

(12) F. MONSALVATJE, o.c. XIV, 60; XVI, 30.

(13) ID. Ibid. XIV, 62, 466; Arxiu de la Corona d'Aragó, *Monacals d'Hisenda*, Pergamins núm. 471, 479.

(14) P. CANER, *La vall de Calonge*, Calonge, 1983, 192-193; J. PELLA i FORGAS, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, 1883, 211, 504; J. AYMAR i RAGOLTA, *L'ermita de St. Daniel de Calonge*, a *Estudis del Baix Empordà*, núm. 3 (1984) 117-128.

(15) Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre 210, f. 50r.

(16) El que fa referència al monestir, en la dita inscripció, és:

"Monasterio monialium Sancte Marie de Mari de Colonico perpetuo in alodium liberum et

desembre de 1360 el bisbe de Girona accedeix a la petició de la prioressa que puguin bastir un altar dedicat a St. Antoni —pensem que Abat, per ser pare dels monjos i protector dels animals, essent el lloc rural—. Durant els segles XIV i XV alguns benefactors en llurs testaments deixen al monestir alguna almoïna. El 1340 encara era habitat per les monges, ja que constantment se l'anomena *monestir*, mentre que el 1482 ja se l'anomena "*capella de Senta Maria del Mar, de la parròquia de Calonge*", la qual cosa vol dir que ja no hi vivia la comunitat, encara que Narcís Pagès suposi que desaparegué després de la destrucció del monestir pels sicaris de Barbarossa quan van saquejar Palamós el 1543. En tot cas, les rendes i monges van ser unides al monestir de St. Daniel de Girona, on ja el 1560 la prioressa tenia el títol de prioressa de Sta. Maria del Mar de Calonge i així continuà fins a l'exclaustració de 1835, en què fou subhastat per l'hisenda pública, essent conegut aleshores com el mas de Sant Antoni i després ho fou pel nom dels successius propietaris⁽¹⁷⁾. A la veïna ermita de St. Daniel hi portaren vida eremítica fra Jaume Roca, que després ingressà als agustins de Palamós, on morí en olor de santedat (+ 1618), Miquel Boada (+ 1642) i Antoni Sureda (+ 1695)⁽¹⁸⁾.

Respecte al monestir de benedictines de St. Cugat del Far, emplaçat dins dels límits parroquials de Sta. Maria de Fenals d'Aro, hem de dir, pel que fa al nom, que St. Cugat era tingut per germà de St. Feliu. Per això no és estrany que aquest monestir —tan a prop del de St. Feliu— fos dedicat al seu pretès germà màrtir contemporani.

Quant al cognom Far, potser fa referència a l'existència d'un far en aquell indret —ja que està prop del mar i, a més, els monjos aprofitaven edificacions ja existents per a bastir-hi els seus monestirs—, però més aviat hauríem de creure que és una paraula no llatina, sinó indoeuropea, que

franchum mediatim et pro indiviso omnes illos redditus quos dicta domina habebat pro francho alodio in parrochia de Aredo... et dicte moniales... teneant perpetuo facere celebrari bis missam in altari Beate Marie monasterii qualibet ebdomada pro anima ipsius", segons la transcripció feta per Mn. Lluís G. Constans i publicada per Ll. ESTEVA, *La iglesia de Santa Maria de Fanals, pequeña joya del arte románico utilizada como pajar en el corazón de la Costa Brava*, Àncora (Festa major de 1963). Sobre la família Labià de Fanals, vegeu E. ZARAGOZA, *Notícies biogràfiques de l'abat Labià*, Àncora, núm. 2203 (18-X-1990) 5 i *El enigma de una clave de bóveda descifrado*, Ibid, núm. 2003-05 (Nadal de 1986) 13.

(17) F. MONSALVATJE, o.c. XVI, 210; N. PAGÈS i PRATS, *El Saco de Palamós*, Rev. Girona III (1879), Cf. S. ALABEDRA, *Apunts d'història de St. Antoni de Calonge*, Festa Major, 1990; P. CANER, o.c. 89, 192; Arxiu Històric de Girona, Manuals Notarials de Girona, Pere Agustí, núm. 293 (1560) i Manuals Notarials de Calonge, Miquel Massot, núm. 18 (1483-89); Arxiu St. Daniel de Girona, *Llibre d'arxivació*, f. 11; J. BADIA i HOMS, *L'arquitectura medieval a l'Empordà*, El Baix Empordà, Girona, 1977, 131-132; Ll. G. CONSTANS, *Girona, bisbat marià* (1954) 125-126.

(18) Vegeu E. ZARAGOZA, *Los agustinos en el Ampurdán*, Rev. Agustinià, T. XXXV (1994) 818-819; J. AYMAR, o.c. 8-10.

significa límit o fita, com succeeix en molts indrets de Catalunya allunyats del mar que s'anomenen Far i Alfar. En el nostre cas, potser assenyalaria la divisió geogràfica entre l'Empordà al nord i la Selva al sud. Sigui el que es vulgui, el cas és que aquí s'hi va edificar un monestir de monges, creiem que al segle XII, perquè per una part no apareix el monestir com a possessió del de St. Feliu ni en la confirmació del patrimoni d'aquest últim feta per rei Lotari (968) ni en la del Papa Alexandre III (1163), i per altra part, segons la tradició, fou destruït pels moros (vegeu més avall els testimonis del P. Cano i del Sr. Domènech). L'última gran ràtzia dels moros mallorquins contra la nostra costa s'escaï el 1178, en què s'endugueren presos els monjos d'Ullà⁽¹⁹⁾. Deuria, doncs, ser destruït en aquesta ocasió, la qual cosa concordaria amb el que diu el P. Cano del rei Alfons II (+ 1196): "Fue tan gran bienhechor de esta santa casa... que la recuperó de los moros que la habían ocupado poco antes. Todo lo qual consta en el Libro antiguo del encabezamiento de censos monachales, en el fol. 37, en el Archivo"⁽²⁰⁾.

Sigui el que vulgui, el cas és que el 1338 jo no existia, perquè Gerdald de Labià abans de morir beneficia el monestir de Calonge i no el de St. Cugat, que era dins la demarcació de la seva parròquia de Santa Maria de Fenals, la qual cosa demostra que aleshores ja no hi havia comunitat. Potser després de la destrucció les monges anaren o fundaren el de Sta. Maria del Mar, més arraserat de les incursions dels pirates, tot i que el de St. Cugat podia gaudir de la protecció del castell de Benedormiens. El cas és que en implantar-se al monestir de St. Feliu l'observança cassinenca (1439) encara era viu el record d'aquest monestir, perquè hi van anar a viure dos dels quatre monjos claustrals que no van voler acceptar la nova observança, com ho diu el P. Cano: "Fueron a la hermita o priorato de San Culgat de Esfar, en la Vall de Aro"⁽²¹⁾. Fou l'últim vestigi monacal d'aquest antic monestir de benedictines.

Segles més tard, el Sr. Feliu Domènech (31 de novembre de 1703) al confessar que la seva família té de temps immemorial una propietat del monestir de St. Feliu de Guíxols, diu que els seus límits van: "...desde dits termens a dita affrontació, seguint les parets o muralles que sircueixen lo

(19) J. PELLA, o.c. 458.

(20) A. CANO, *Discurso general de este antiquísimo castillo y monasterio de Sant Feliu de Guíxols* (1606), Bibl. Montserrat, Ms. 6, f. 65v, Cf. E. ZARAGOZA PASCUAL, *Índex de l'arxiu del monestir de Sant Feliu de Guíxols*, Col. Scripta et Documenta, vol. 42, Montserrat, 1992, 116 passim.

(21) A. CANO, o.c. f. 140v; E. ZARAGOZA PASCUAL, *Historia de los abades del monasterio de San Feliu de Guíxols*, St. F. de Guíxols, 1982, 37 i *La observancia casinense en Cataluña (1435-1523)*, Analecta Sacra Tarraconensia, vol. 61-62 (1988-89) 355.

monastir vuy dirruit, casa y capella de San Cugat del Far"⁽²²⁾. I un any abans, conta per carta a l'abat del monestir rioixà de Valvanera (8 de maig de 1702) com introduí en l'església d'aquest monestir —avui menjador de la casa del qui va comprar-la— la imatge i devoció a la Mare de Déu de Valvanera —Vallvanera, per al poble—. Diu així: "Quatro años ha que introduce la devoción a esta Soberana Reyna en la capilla de San Cugat... Este año, de la devoción he hecho yo una campana de setenta libras, una casulla de damasco y un relicario —seria per a la relíquia de St. Cugat— muy rico y donoso... Desde catorce de septiembre de 1698 que introduce la devoción en mi capilla hasta aora son muy notables los prodigios que ha obrado, y en particular de mi hijo que quedó del todo ciego y luego que se lo ofrecí le volvió perfectas vistas... La singularidad que tiene la capilla en donde coloqué la Imagen de esa Soberana Belleza es que en tiempo antiquísimo fue monasterio de monjas del Patriarca San Benito y por la entrada de los moros se destruyó"⁽²³⁾.

Heus aquí la història d'aquests set monestirs de monges benedictines de l'Empordà, dels quals no en resta cap d'habitat i només d'alguns d'ells en queden restes. Per això, he volgut referir la seva història perquè el seu record no resti totalment oblidat.

(22) B. RUBIO, *Historia del venerable y antiquísimo santuario de Ntra. Sra. de Valvanera*, Logroño, 1761, 174.

(23) E. ZARAGOZA, *L'ermita de Ntra. Sra. de Valvanera*, Àncora, núm. 1840 (3-XI-1983) 1-3.